

af bistafven bortflagrad». 39 **p**: »runans öfre del bortflagrad, likaså med» 40 **u** »och i mindre grad med» 41 **r**. 53 **s**: »vid slingans yttersida en flagring som borttagit konturlinien, så ock efter» 55 **i**. 54 **t**: »skadat genom nyssnämnda flagring». Sk efter 63 **r**: »kanske bör tecknet anses avsluta ristningen».

Om namnet *Fastulfr*, som är vanligt i uppländska runinskrifter, se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 100. Den döde faderns namn, *Hvithauðr*, har tydligen varit sällsynt. Det är eljest känt endast från U 622. Vanligare är det jämförbara mansnamnet *Svarthauðr*, vilket bl. a. förekommer på U 457.

Ristningen är signerad av *Asmundr* och *Vigmarr*. Det förra namnet åsyftar den berömde runristaren *Asmundr Karasun*, som har signerat ännu ett verk inom Örbyhus härad, nämligen U 1144; dessutom kan U 1145 hänföras till honom. *Vigmarr* är namnet på en eljest okänd medristare. Detta mansnamn har varit mycket sällsynt, vilket framgår av att det eljest endast förekommer på två sörmländska runstenar, Sö 292 och 298; dessa båda sörmländska belägg åsyfta en och samme person.

U 1142 visar många drag, som utmärka Åsmund Kåresson: ortografien överensstämmer med hans vanor, **stino**, **osmuntristi**, **abtia**, det sparsamma bruket av skiljetecken o. s. v. De digrafiska beteckningarna i **haufpa** och **faupur** äro av intresse. Om skrivningar med **au**, **o** och **u** i ack. av ordet *fadir* se t. ex. U 479 och 492; se vidare E. Brate, *Runverser*, s. 24 not 8 och H. Markström, *Om utvecklingen av gammalt ä framför u i nordiska språk* (1954), s. 120 f. Också ornamentiken är högst karakteristisk. Om denna och den vingade draken se U 1031 och U 1043.

Inskriften omtalar, att »Fastulv lät resa stenar» (**stino**). Det är då värt att uppmärksamma, att också en bautasten står rest i gravfältet invid U 1142.

Åkra, Vendels sn.

Enligt en uppgift av O. Celsius i *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 212 skulle det i »Wändel Sochn Åkra by» finnas »En sten i Bakungs muren, i mellangården.» Stenen söktes förgäves under runinskriftsinventeringen år 1942. Andra uppgifter om en runsten vid Åkra äro icke kända.

1143. Tierps kyrka.

Pl. 123.

Litteratur: B 565, L 259. J. Bureus, F a 6 s. 80 n:r 166 (Bureus' egen uppteckning), s. 196 n:r 154 (Rhezeliu), F a 10:2 n:r 53, F a 5 n:r 386, F a 14 s. 33, s. 121, s. 136, s. 168, F a 13 s. 361, F a 1 s. 87, R 556 s. 604, F f 6 n:r 163 b; J. Rhezelius, Monumenta Uplandica (F c 6), s. 299 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 90), F l 1 n:r 41; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 102, Monumenta Uplandica per Thiundiam (1710), s. 253, Ättartal för Swea och Götha konungaHus (1725), s. 24; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 401, Acta literaria Sveciæ 1727, s. 236; N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1760), s. 94, Resa til Helsingland År 1763 (F e 23), s. 40, Anteckning i Bautil (R 556 a, s. 159); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 105 f.; UFT h. 1 (1871), s. 69, h. 5 (1876), s. 95; H. Hildebrand, Kronologiska anteckningar om våra runstenar (i: VHAAkad:s Månadsblad 1879), s. 10 f.; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS 10), s. 24 not 8; E. Olson i Yngvars saga víðförla (1912), s. 55 f.; O. v. Friesen, Upplands runstenar (i: Uppland 2, 1908), s. 474, 2 uppl. (1913), s. 46; K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 787; O. Montelius, Svenska runstenar om färder österut (i: Fornvännen 1914), s. 109; E. Malmberg, Strömsbergs bruks historia (1917), s. 212; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 91; E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Tierps sn 1930 (ATA); E. Wessén, Om Ingvar den vittfarne, en sörmländsk vikingahövding (i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXX, 1937), s. 17; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Uppsala län 1942 (ATA), Runstenen i Bredgränden (i: ANF 65), s. 158, Om Södertäljetraktens runristningar (i: Täljebygden 1952), s. 8, Mälarbygdens runinskrifter (i: En bok om Mälarlandskapen, 1953), s. 92.

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i F a 10:2), kopparstick (i F f 6); Rhezelius, teckning i F c 6 (återgiven i UFT h. 32), teckning i F l 1; P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, i Peringskiölds Ättartal 1725, B 565 samt i Wessén, a. a. s. 16).

Fig. 473. U 1143 och 1144. Tierps kyrka. U 1144 står längst till vänster; den mörka stenen är U 1143. De andra två stenarna, till höger om runstenarna, äro gravhällar.

Stenen står rest på kyrkogården, invid norra bogårdsmuren, 30 m. NNÖ om kyrkans nordvästra hörn. 1 m. åt VNV står U 1144. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet »Halls» (1954).

Enligt Bureus (i F a 6) låg runstenen »Vidh Tijärps kyrkedör»; F a 10:2: »För Tijärps Kyrkedörr»; F f 6: »Tierp. Kyrkedören». Enligt Rhezelius i *Monumenta Uplandica* låg stenen »J Wåkenhusdören inmurat»; F l 1: »Tijärp Sochn. Vthi Kyrkiodören den mindre». I Peringskiölds *Monumenta* lämnas följande uppgifter om U 1143 och 1144: »Twenne Runstenar finnas här wid kyrkian, den ena är lagder til tröskelsteen wid wapnhuset [= U 1143], den andra uthan-före» [= U 1144] (B 565: »På Kyrkogården»; L 259: »På kyrkogården»). — O. Celsius, som undersökte U 1143 den 5 sept. 1724, antecknar i F m 60, att stenen ligger i »Tiarp kyrkiodören»; ristningen är »förrött af trampande», konstaterar Celsius och tillägger: »i Hadorfeus och Petter Helgonii tijd, har denna stenen warit temlig behållen.» I *Acta literaria Sveciæ* 1727 anges stenens plats på samma sätt: »In paroecia Tierp, & templi limine». — U 1143 nämnes icke av Dybeck, trots att han år 1866 undersökte den andra runstenen vid kyrkan; se U 1144. Av Tierps sockens tre runstenar »tyckes numera ej finnas mer än en, att döma efter D[ybeck]s senaste arbete» konstaterar C. A. Klingspor i *UFT* h. 1 (1871). Runstenen försvann tydligen i samband med att vapenhuset, i vars dörr den låg, revs ned år 1770. På sin resa till Hälsingland år 1763 såg Brocman stenen. Den kom icke i dagen igen förrän år 1930, då komminister E. Spjut, Tierp, påträffade stenen »i jorden omedelbart innanför kyrkogårdsmuren, 10 m. V om den plats, där den nu är upprest genom pastor Spjuts försorg. Lutar mot muren» (Inventeringsberättelsen 1930).

Vid runinskriftsinventeringen år 1942 konstaterades, att stenen år 1930 hade rests upp och ned. Den vändes därför och restes genom Riksantikvarieämbetets försorg.

Mörkblå granit. Höjd 1,64 m., bredd 1,10 m. Ristningsytan är så hårt sliten, att största delen av ristningen har gått fullständigt förlorad. Endast upptill t. v. finnas djupa och tydliga runor.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter B 565):

[klintr auk blikr × ristu stin × pinsi · iftir kunuip] × faþur × sin + han [× for bort miþ ikuari + kup trutin
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75
 hialbi ont ...]r[a·]kristin[a þu]r[ir + -- an - × ri]s[ti +]
 80 85 90 95 100 105

Klintr(?) ok Blæikr ræistu stæin þennsi æftir Gunnvið, faður sinn. Hann for bort með Ingvari. Guð drottinn hialpi and (ald)ra kristinna. Þorir (ru)nar (?) risti.

»Klint och Blek reste denna sten efter Gunnvid, sin fader. Han for bort med Ingvar. Gud drotten hjälpe alla kristnas ande. Tore runorna (?) ristade.»

Till läsningen: Numera återstå av den långa inskriften endast 21 runor: runföljden 40—50 **faþur × sin + han**, r. 85 **r**, runföljden 87—93 **kristin**, 97 **r** samt 107 **s**. Av de bevarade runorna äro 40 **f**, 41 **a**, 42 **þ**, 43 **u**, 44 **r** och 45 **s** tydliga; även sk mellan 44 **r** och 45 **s** är tydligt. I 41 **a** kan en rättad felristning iakttagas; t. h. om hst har ristaren ansatt en oriktig **n**-bst. Runföljden

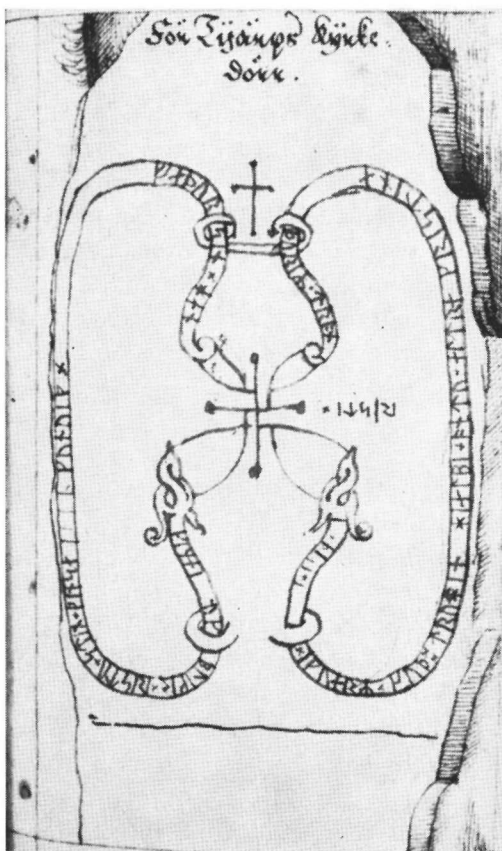

Fig. 474. U 1143. Tierps kyrka.
Efter teckning av Bureus i F a 10:2.

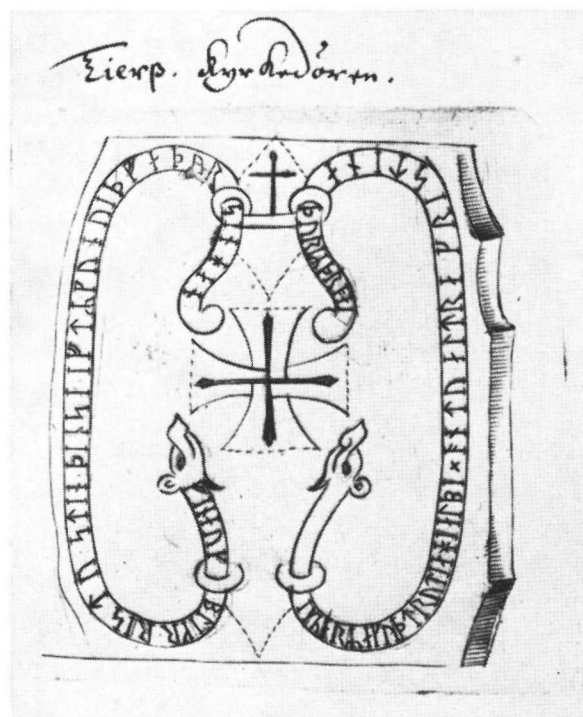

Fig. 475. U 1143. Tierps kyrka.
Efter kopparstick av Bureus i F f 6.

46 i—50 n är däremot skönjbar endast som en ljusare skiftning i stenytan. I högra slingan finnas upptill grunda ristningsspår: först övre delen av 85 r följt av övre delen av hst i 86 a. 87 k och 88 r ha förlorat nedre delarna. Runföljden 89 i—93 n är svagt skönjbar. Därefter är ristningen bortnött till 97 r, av vilken runa svaga spår finnas. Av 98 i och 99 n skönjas endast hst. Av runföljden 100—109 i är numera endast 107 s skönjbart. Av 108 t och 109 i finnas svaga spår av huvudstavarna. — Bureus (i F a 6): **kima** . . . k × **blikr** × **ristu** × **stin** × **pinsa** i - - r **kunuiþ** × **fapur** **sin** × **han** - × **þ** - - - + - . . . × **ikuarr** × **kup** × **trudin** **hialbi** × **ontu** × **altra** **kristina** × **puria** × **troni** × **risti** ×. — Rhezelius (i F a 6): **kle** . . . k × **blikr** + **ristu** · **stin** + **þin** . . . - **nui** · **gfapur** + **sin** + + + 2. × **ikuarr** + **kup** **trutin** **hþi** **ontu** . . . tri **kristina** **þiria** **ironi** 3. **risti**. — Celsius (ristningen »föfnött af trampande»): **kli-tr** . . . × **blikr** × **ristu** s - - . . . þi - . . . - × - **unuiþ** × **fapur** × **sin** × **han** × . . . - - **iku** - ri **kup** **tr** . . . - **alþi** **ont** × . . . tra × **kristina** **puria** t **roni** **risti** ×.

Den intressanta, tyvärr numera till allra största delen bortnötta inskriften innehåller bl. a. fem mansnamn. Av dessa äro tre säkert styrkta i uppländska inskrifter, nämligen *Gunnviðr*, *Ingvarr* och *Þorir*. Namnen på de två män, som läto resa stenen, bereda däremot vissa tolknings-svårigheter; särskilt gäller detta inskriftens första namn, runföljden 1—6 **klintr**. Vid Bureus' och Rhezelius' besök torde detta parti av ristningen, liksom runföljden 51—60, ha varit dolt; Bureus läser **kima** . . . och Rhezelius **kle** Hadorphs läsning **klintr** stödes av Celsius, som uppfattar runföljden som **kli-tr**. Namnet har »tolkats» på olika sätt; Peringskiöld återger det som »Glynter», Celsius som »Glintr», Brocman och alla senare tolkare som »Klint». Ett mansnamn *Klintr* är eljest okänt i runinskrifterna. Ett tillnamn *klinter* finnes i Kalmar stads tänkebok (se Söderwall, suppl.) och i danska källor från medeltiden (se *Danmarks gamle Personnavne*). — Inskriftens andra namn, runföljden 10—14 **blikr**, är flertydigt. Som E. Olson påpekar (a. a. s. 55, anm.) är en »möjlig transskription . . . *Bligr*; jfr fisl. *Bligr*, fnor. *Bligur* . . . samt fisl. *bligr* som tillnamn . . . ävensom det från nord. språk lånade meng. *Blih*». Av allt att döma återger emellertid **blikr** ett mansnamn *Bleikr*, känt från Sö 309, där det skrives **bleik** (ack.) och troligen även från U 651, där det skrives **beleikr**. Under medeltiden har namnet också varit sällsynt; endast ett belägg upptages i Lundgrens och Brates namnordbok och ett i *Danmarks gamle Personnavne*. Som tillnamn förekommer det jämförelsevis ofta i Danmark under medeltiden, och det är även känt från västnordiskt område (*Guðmundr bleikr*, *Liótr hinn bleiki*). Användningen som tillnamn är givetvis den ursprungliga. Namnet har betecknat bärarens hår- eller hudfärg; jfr *Hvitr*, *Svartr*, *Rauðr* o. s. v. — Faderns namn, *Gunnviðr*, förekommer på ytterligare tre svenska runstenar, U 249, 854 och L 1079 Högom, Selångers sn. Det är också känt från medeltida källor. — *Ingvarr* och *Þorir* äro vanliga namn.

U 1143 är rest av två söner till en man, som »for bort med Ingvar». Stenen är sålunda en Ingvar-sten. Inskriften behandlas därför flerstädes i den runologiska litteraturen. I *Monumenta Uplandica per Thiundiam* (1710) skriver Peringskiöld: »Konung Bröt-Emunt hafwer lefwat i then siette ålderen efter Christi födelse, dödde wid pass åhr 565 . . . At en dehl tå allareda i Seculo 6. warit Christne i Swerige, kan bewisas af våra Sten-Chrönikor. Thenne Konung Emunds fader war Konung INGWAR, hwilken med all sin krigzhär blef slagen i Estland, och thär i hög satter . . . För samma INGWARS åtskilliga följeslagare fälles också förebön på många Runestener . . . At the Swenske tå allareda i Konung Ingvars tijd hafwa anlitat icke Hedningarnas, vtan the Christnas Gud, sees af Tiärps Runestenen: **Gunnwid han for bort mid Igvari; Gud Trutin hialpi ant alra Kristina**. thet är: Gunnwid han for bort (til Estland) med Konung Ingvar; Herren Gud hiälpe alla Christnas anda». Även i *Ättartal* (1725) behandlar Peringskiöld Ingvar-stenarna (s. 21 f.). Om det nederlag, i vilket kung Ingvar »med hela sin Krigshär blef slagen . . . finnas åthskilliga Sten-Chrönikor den tiden här hema i Landet vthuggne, hwilke också betyga at Kong Ingvar warit Christen med en stor del af Riket . . . Tiärpz stenen förmäler thär om således: . . .

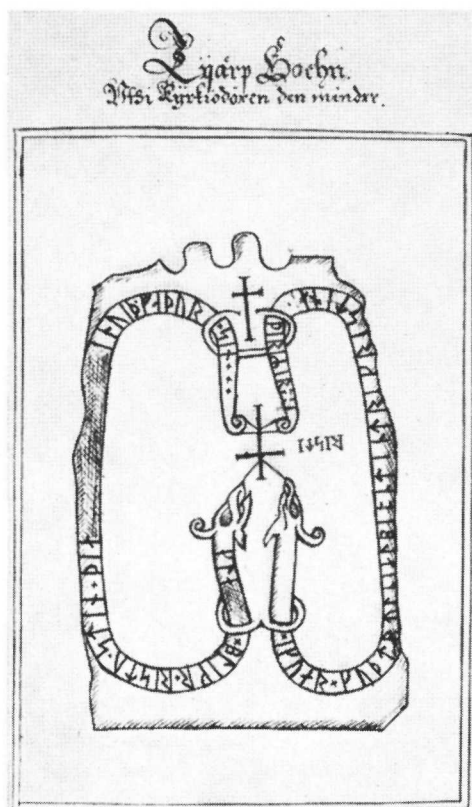

Fig. 476. U 1143. Tierps kyrka.
Efter teckning av Rhezelius i F 11.

Fig. 477. U 1143. Tierps kyrka.
Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 565).

Glynter och Bleker reeste upp denna åminnelse-Steen efter sin Fader Guntwid, han for bort med (Kong) Ingvar; Herren Gud hjälpe alla Christnas anda! Thure Trana uthhögg runeritningen.» I *Acta literaria Sveciæ* 1727 tolkar Celsius inskriften på följande sätt¹: »Glintr et Bligr erexerunt hoc saxum Gunvido patri suo. Is cum Inguaro peregre profectus est. Deus Dominus juvet spiritum omnium Christianorum. Thorirus Trone incidit.» Tolkningen kommenteras sålunda: »De *Inguaro*, ejusque in *Esthones* infausta expeditione lapides plusculi loquuntur, Christianum fuisse, ex hoc *Tierpensi* monumento clare perspicitur.» — Brocman anför i *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1760) U 1143 som ett av exemplen på »Runstenar til Åminnelse af Ingwards Österländska Färd». Översättningen lyder: »Klint och Blek reste denne Sten efter sin Fader Gunwid. Han for bort med Ingvar. Herren Gud hjälpe alle Christnes Ande. Thure Trone riste.»

Endast början och slutet av den sats som innehåller uppgiften, att Gunnvid hade deltagit i det ödesdigra Ingvarståget, kunde läsas av Bureus, Rhezelius och Celsius. Numera är endast satsens första ord, **han**, synligt. Vi äro alltså för mittpartiet, runföljden 51—60 **for bort miþ**, hänvisade uteslutande till Hadorphs läsning. Att detta innebär ett moment av osäkerhet har framhållits av v. Friesen och Brate. I *Svenska runristare* skriver den sistnämnde: »Prof. O. v. Friesen har gjort mig uppmärksam på, att **for bort** äro osäkra och blott bero på Hadorphs auktoritet... Uti Burei i koppar stuckna runstenar bl. 163 [= F f 6 163 b] saknas de alldeles. O. Celsius... har ock blott ett par stavar på deras ställe, vilket visar, att detta varit mycket skadat och

¹ Celsius lägger Hadorphs och Helgonius' läsning till grund för sin tolkning; vid Celsius' undersökning år 1724 voro nämligen stora delar av inskriften redan utnötta: »Hoc tempore plurimæ hujus lapidis runæ rusticorum calceis, quibus ferreos clavos habent fere suffixos, detrītæ sunt. Ante hos 40 annos eundem multo integriorem vidit Cl. Hadorphius, cum pictore Petro Helgonio.»

Hadorphs läsning ej att lita på. Måhända har här stått **fil·austr**. Brates översättning lyder därför: »Han föll(?) österut(?) med Ingvar.» Om nu Hadorphs läsning är en rekonstruktion, vilket är möjligt, så har denna dock en fördel framför Brates rekonstruktion: Hadorph gjorde den i samband med en granskning av inskriften. Under alla omständigheter är det säkrare att hålla sig till Hadorphs läsning än till Brates förslag.

Viktigt är, att namnet *Ingvar* har varit klart synligt för alla fyra granskarna (Bureus, Rhezelius, Hadorph och Celsius). Därigenom blir det ovedersägligt, att U 1143 är en Ingvar-sten. Den är den nordligaste av de till denna grupp hörande stenarna, rest överraskande långt norr om dessa inskrifters centralområde kring Mariefred och Strängnäs. »Med undantag af en sten vid Tierps kyrka höra alla de uppländska stenar, som nämna Ingvar, till Mälarens strandbygder» (v. Friesen i *Upplands runstenar*).

Den fromma önskan *Guð drottinn hialpi and aldra kristinna* har motsvarigheter i ett par andra runinskrifter: U 457 *Guð hialpi and hans ok allum kristnum*, Sö 165 *Kristr hialpi and kristinna*. Uttrycket *Guð drottinn* är hittills belagt på tre uppländska runstenar (U 627, 759, 1143); se vidare U 942. Av äldre läsningar framgår, att gen. pl. av adj. *all* har skrivits **altra**, alltså med inskott av *d* mellan *ll* och *r*; se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1 (1955), § 26. Enligt A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* § 326 uppträder detta konsonantinskott först omkring år 1100. U 1143 erbjuder ett betydligt äldre exempel på företeelsen.

Inskriften avslutas med en uppgift om ristaren. Tyvärr var den sats, i vilken uppgiften finnes, redan på 1600-talet delvis skadad. På grund av Bureus' (och Celsius') läsning av runföljden 100—104 som **-roni** har man här velat se ett tillnamn. Peringskiöld låter ristaren heta »Thure Trana», Celsius, Brocman och Sæve »Thure Trone», H. Hildebrand »Thore trane»¹ och E. Olson »Thore trana». Ett mansnamn *Trani* är visserligen känt från U 186, men det förefaller ändå avgjort troligare, att runföljden 100—104 helt enkelt har innehållit objektet i satsen, **runar**. Detta låter förena sig med Hadorphs läsning; ristaren torde ha förväxlat **a** och **n**, vilket var lätt gjort, eftersom slingan just där dessa två runor stå gör en sväng; se fig. 477. Det bör dock framhållas, att ordföljden vid en sådan tolkning blir ovanlig.

U 1143 är den enda kända ristning, som *Þorir* har signerat. Av avbildningarna att döma har han varit en god ristare. Ornamentiken är med sina två symmetriskt lagda, upptill och nedtill sammankopplade ormar enkelt verkningsfull. U 1143 går också genom ornamentiken väl in i Ingvar-stenarnas intressanta runstensgrupp.

1144. Tierps kyrka.

Pl. 124.

Litteratur: B 567, L 260, D 1:266. J. Bureus, Fa 6 s. 81 n:r 173 (Bureus' egen uppteckning), s. 196 n:r 153 (Rhezelius), Fa 5 n:r 387, Fa 10:2 n:r 51, Fa 13 s. 14, s. 120, s. 361, Fa 14 s. 118, Fa 1 s. 87, F f 6 n:r 164; J. Rhezelius, Monumenta Uplandica (F c 6), s. 298, s. 299 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 89, 90), F l 1 n:r 40; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 104, 105; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 403; C. C. Rafn, Nordiske Runemindesmærker (1856), s. 74 f.; C. Sæve, Brev till G. Stephens den 3/1 1864 (ATA); UFT h. 1 (1871), s. 69, h. 9 (1880), s. LXXII, h. 27 (1911), s. 265 f.; K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 787; E. Malmberg, Strömsbergs bruks historia (1917), s. 212; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 33; E. Bellander, Inventering av fasta forn-lämningar i Tierps sn 1930 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Uppsala län 1942 (ATA).

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i Fa 10:2), kopparstick (i F f 6); Rhezelius, teckning i F c 6 (återgiven i UFT h. 32), teckning i F l 1; J. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 567).

¹ Hildebrand motiverar sin uppfattning på följande sätt: »Här användes **þ**=**a** och **u** der man i senare runskrifter hade haft skäl att vänta **o** (trutin). På grund deraf torde man ock böra läsa runristarens namn icke som Thure trone, såsom Sæve gjort, utan som Thore trane.» Brate gör i *Runverser* följande invändning mot Hildebrands förmodan: »Uti inskriften ... förekommer óss-runan uti: **for**, **bort**, **ont**, **Troni**, af hvilka de båda första afgjort hafva *o*-vokal, isl. *fór*, fsv. *bort*, *burt*; uti **ont** kan *u*-omljud föreligga, isl. *ond*, och Hildebrands tilltalande förmodan, att runristarens namn varit Thore trane, torde ej kunna hållas uppe inför vittnesbördet af **for**, **bort**.»